

Kaks sealpoolsust

Ilmar Vene

Hilisantiikset mõtlemist iseloomustab väline kirevus ja seesmine ühtsus. Kuidas saanukski olla teisiti, kui põhilistes ja ülejäänut määravais küsimusis valitses täielik üksmeel? Oli üldiselt teada, et siinpoolsus oleneb sealpoolsusest, tõelisest ja olemuslikust maailmast, kuid üksmeel üksikasjade osas puudus täiesti. Erinevalt läheneti juba küsimusele algallika tunnetatavusest. Leidus sääraseid, kes teekonda taevariiki oskasid kirjeldada visuaalse täpsusega, kuid puudu polnud ka teadmatuses vaevlejaist. Augustinusele näiteks tundus, et inimlik suutmatus ilmneb juba ajamõiste tõlgendamisel. Aga mida säärasel juhul arvata ajatusest? Tundub ju ootuspärane, et mõtleja, kes on “ajaga” hätta jäänud, ei püüagi tema vastandile läheneda.

Ometi neist väljavaatateta katseist ei loobunud pikki sajandeid, liikumise olemus tundus selgitamatu, niisiis jäi vaid üle tegelda liikumise algallikaga. Homogeensus, mispuhul seismist ühtsust rüütab väline mitmekesisus, jäi püsima keskaja lõpuni. Kümnete kaupa ilmus “universaalidetüli” lahendusena mõeldud õpetusi ja puudu polnud ka kõik-sust mõisteks koondavaist “summadest”, kuid küsimus maailma lähtuvusest kaksipidi mõistmist ei põhjustanud.

Üldplaanis tohib seega rääkida varasema mõtlemise ühtsusest. Ometi poleks ülearu, ja nimelt varaseima arengujärgu osas, üks väga oluline täpsustus: Homerost, kes kogu antiikaja vältel jäi vaimsure alustoeks, Platon, antiikaja esimõtleja, oma täiuslikku riiki ei tahtnud. Siin ilmub ebakõla: Platon, kes aastatuhandete vältel on sobinud kristlastele, peaks ju Homerosaga, nii-õelda oma esiisaga, kooskõlastuma seda paremini, kuid nii miskipärast pole; jääb mulje, et sajandeil, mis mõtlejat lahutavad laulikust, said inimteadvuses teoks suuremad muutused kui järgneva aastatuhande jooksul. Ja kinnitust selle mulje õigsusele saame, kui oleme peatunud kujutlusel sealpoolsusest. *Eidostes* tohib näha kristliku taevariigi esikuju, kuid Homerosel midagi sellega võrreldavat ei leidu. Veelgi enam, lugu näib olevat suisa äraspidi: Platon ju väidab, et me oleme koopaelanikud, kelle varjudega harjunud pilk ei suuda sealpoolsuse sära täheledada, sellal kui Homerosel mõjub varjude riigina just sealpoolsus. Achilleus, nagu üldiselt teada, on oma seisundis manalariigi valdjana lihtsalt lohutamatu:

“Asjata trööstid sa mind minu surmas, oh üllas Odüsseus!
Liht sulaspoisina rohkem mul meeldiks orjata maa peal
ka mehe kehvimä juures, kel pole endalgi miskit,
kui et olla siin vürst üle võibunud varjude kõigi!”

(A. Annisti tõlge)

Kaebus kõlab seda mõjusamalt, et troostitu olukorra põhjusi piisavalt ei selgitata. Allilm oli küll koht, kus väärtegade kordasaatjad pidid saama karistuse, aga paljude sääraseid leides, kui isegi seakarjused lähenesid taevaste mõõdule? Sisyphose vaevad ja Tantaloise piinad pole Homeroose kujutluses enam kui erijuht; ülejäänud, kes väärdumusega silma paistnud ei ole, veedavad manalas jõudepõlve, kusjuures nende enesetunne ei tarvitse püsida ühesugune. Ka Achilles, kes ennist maha saanud ränga tunnistamisega, eemaldub pikkade sammudega ja rõõmsal meelel, kui on Odüsseuselt kuulnud oma poja sangarlikust käitumisest. Hadeses laotuvad niidud ja kerkivad hooned, seal peetakse koguni metsloomadele jahti.

Muidugi tohib siinkohal vahele pista, et metsloomi, kes samuti pidid olema igavese varjud, ei saanud surmamise liikumatuks muuta, kuid sellegipoolest ei tasuks Horatiuse tsiteerimisega kiirustada – roomlase meelest olevat Homeros mõnikord tükkinud. Tegemist on väga raske küsimusega, küsimusega ammuse inimese teadvusest, kuna see, täpselt nagu nüüdisinimese puhul, allus pidevatele muutustele. R. Martin du Gard on kirjutanud romaani (“Jean Barois”) inimesest, kelle elukäik meenutab ringi: lapsepõlv veedetakse lihtsameelses jumalaususes, sellele järgneb teaduslikule valgustamistööle pühendatud meheiga, kuni siis kristlikult vaga surmaga saab ring täis. Missugune Jean Barois oli tõeline? Loomulikult nad kõik. Ligilähedaselt samasuguse muutlikkuse tohime omistada ka kaugminevikus elanud inimesele; vastanduvad võimalused unenägusid seletada – inimülesest maailmast pärinev mõistaandmine või hoopis ebamäärane kajastus päevasest mõtlemisest? – küsib juba Herodotos. Oleme sellest praegu kaugemal? Teaduslikkuse hõnguga lähenemisviis, kindlasti üldvalitsev, võib mõraineda, kui oleme unes midagi väga olulist teada saanud. Niisama hõlpsalt pidid teisene ma ka Homeroose kujutlused, olgu peale et meie sooviksime seda muutuvusest johtuvat ebamäärasust kaotada. Jumalad, kes Pimeda Lauliku loomingus käituvad liiginimlikult, viivad mõttele ateismist praeguses tähenduses, ja täpselt samuti hajameelsus, mis tuleb ilmsiks sealpoolseuse kirjelduses, võiks sundida väitma, et sealpoolst ei võetud tõsiselt. See siiski oleks kahjulik liialdus. Homeros ei teadnud täie kindlusega, kuidas allilmas elatakse, kuid kahtlusi Hadeses olemasolus tal ei olnud. Või siis kõiki võimalusi kaasata püüdes: kahtlused, juhtus neid mõnikord esinema, pidid olema ajutist laadi.

Põhjus, miks ammu aegne mõtlemine-tundmine pole enam taastatav, ei seisne mitte ainult vaimsete sisude muutuvuses, vaid ka meie puudulikus teavitatuses. Ja pole välistatud, et need kaks on omavahel seotud: ülimad tarkused pole meieni jõudnud, kuna neid tollal ei jäädvustatud; jäädvustamata aga jäid nad sellepärast, et kindlus nende kehtivuses polnud jäägitu. Ja juhtub jäädvustusi leiduma ülikülluses, siis ilmub hoopis teiselaadiline takistus. Kõneldakse näiteks, et kõigist seni tuntud rahvastest tuleb egiptlasi pidada sealpoolseimateks; ja tõepoolest, “Surmaraamatuga” võrreldavat saavutust pole teistel ette näidata. Aga see ei tähenda, et meieni oleks jõudnud ka Niiluse lähiümbruse asukate tundmisviis. Ainult kummalisi ja hämmastava panevaid ütlemisi võib pidada säilinuks; mis aga mõistmisesse puutub, siis oleks see võimalik alles siis, kui me noid ütlemisi suudaksime võtta muistsete egiptlaste tundmisega. Oleme nõiaringis: sõnu mõistmaks peab neid lugema kunagise tundmisega, kuid samas on nood sõnad ainus jäljend kunagisest tundmisest. Sellest nõiaringist ei pääse ka siis, kui sealpoolseid egiptlasi kõrvale jättes oleme huvitunud siinpoolsete kreeklaste kaugminevikust; alatasa selgub, et lauseid mõista saaks alles siis, kui paremini tuntaks neid sünnitanud olusid, kuid samas ongi nood laused peaallikaks olude tundmaõppimisel.

Suurim raskus aga tuleb alles nüüd: vastab ju tõele, et veelgi suuremat takistust kui lausete osaline mõistetusvõime määrab nende täielik puudumine. Me ei saa tunda, mida loitsud lausaja jaoks tähendasid, kuid vähemasti loitsimine kui ammune toiming jääb

kahtlusest väljapoole; neil puhkudel seevastu, kui on säilinud vaid puhtainelist laadi mälestised, tuleb sõnad omalt poolt tervenisti lisada. Kuidas tunti ja mõeldi ajal, millest on alles jumalate (oletatavad) kujukesed ja urjatute luud alusmüüri all? Selles osas tuleb juba ette loobuda lootusest täielikule selgusele. Mõistagi oleme nõus, kui jälle kord väidetakse, et fellahid on praegu täpselt sellised, nagu nad viie aastatuhande eest olid, kuid ühtlasi peaksid meie nõustumist saatma mõõndused. Juba see, et tollal ei teatud, missugune elund võimaldab mõtlemist, peaks tegema ettevaatlikuks. Sest kui ei teatud, millega inimene mõtleb, siis ei saanud olla ka mõtlemist kui sellist, see tähendab ülejäänud inimterviklusest irdunud valdkonda, ja selle alusel omakorda tohiks ehk oletada, et tollased piirid, mis on inimese seisukohalt määrava tähtsusega – näiteks MINA ja maailma ning elusa ja elutu vahel – pidid olema palju ähmasemad. Uku Masing tõenäoliselt ütelnuks, et tollal, elohismi valitsedes, oli inimene tervik; see terviklus, lisaksime omalt poolt, ainult seda tähendabki, et puudus terav piir inimese ja inimüluse vahel. Iga hetk võis juhtuda, et põrmlane omandas kõrgema jõu tahtmisel vaimse pilguteravuse või siis väekama kehalise suutluse.

Kuni selline lähedus jäi püsima, seni ei saanud midagi erakordset olla ka veriseis urjatoomisis. Tagantjärele peab muidugi tunnistama, et inimsuse pärisiht seisneb kõrgema vaimsuseni jõudmises; selles mõttes saab isa (või “preestrit”), kes ülemjõule ohverdab esiklapse, võtta vaid barbaarsuse hiilgeastme esindajana. Aga võimalik on ka teistsugune lähenemisviis. Peaks leiduma mõtestajaid, kes näevad üliväärtust puhtakujulises religioossuses, see tähendab inimese sõltuvaks tunnistamises inimülusest jõududest, siis säärastel jääks vaid mõõnda, et inimsuse areng on toimunud äraspidi. Üldpilt sellest ärastumisest, kui aluseks võtta urjamisviis, oleks järgmine.

Arengu lõppematult jätkuval algperioodil ohverdatakse väärtuslikem; see on aeg, mil ühendust jumala ja iseenda vahel ennekoike tuntakse. Tundmisaja otsa saades hakkab vahetada taevastega kujundama teadlikkus; urjamise seisukohalt tähendab see, et kõige kallim asendatakse vähem väärtuslikuga või koguni tühipalja sümboliga. Vaimuse kõrgajal leitakse siis, et igasugused ohverdamised, sümboolsed kaasa arvatud, pole enam kui relikt rohmaka vaimusega esiajast; valgustajale tundub, et tõelise religioossuse seisukohalt piisab täielikult, kui Jumalast õigesti mõelda. See on nii-öelda suveräänse teadlikkuse aeg, inimese jumalikustumist sissejuhatav eelaste. Sest mille muuna võtta deistlikku arengujärku? On religioossusega lugu niikaugel, et ta üksnes aeg-ajalt ilmub mitmekesisust meie siseelu, siis tuleb tal peagi täielikult kõrvale jääda.

Kolm viimast arengujärku on meile tuntud ja laias laastus mahuvad nad viimaste aastatuhandete sisse, esimesest seevastu ei saa me eales igakülgset rahuldavat ettekujutust. Asi pole niivõrd küsimuse keerukuses, kuivõrd selles, et me mõistuslikeks kitsenenud olevustena katsume selgepiiriliseks liigendada nähtusi, mille teokssaamise peaeelduseks oli just mõistlik algelisus. See ei tähenda mõistusliku külje täielikku puudumist, jutt on vaid tõsiasjast, et nende ilmingute puhul esineb mõistuspärasus vaid tunde õigsuse põhjendajana. Vaatame näiteks, kuidas Ansamati rahva vanemad esindajad (praegu) põhjendavad uuenduste kahjulikkust. Veel üsna hiljaaegu jätkus kõik nii, nagu see juba mäletamatuist aegadest peale oli jätkunud: trummipõrina kaikudes eemaldusid praamid kodukülalt ja noid endelisi helisid kuuldes võtsid mahajääjad kõhedusega teadmiseks: peade kütamise hooaeg on alanud. Siis aga tulid misjonärid, kes tegid kõikvõimalikele veidrusile lisaks selgeks: peade kütamine tähendab lubamatut koledust; piisab, kui jahti pidada loomadele ja lindudele. Midagi head säärased uuendused ei too ja seepärast vanemad mehed seletavad: tugevaks saame oma elu teha ainult mõne teise elu hinnaga; kui tahame, et me elu siin jätkuks võimalikult kaua, tuleb endiste tavade juurde tagasi pöörduda.

Juba põgusal peatumisel jõuame äratundmisele, et mõistuslikkus esineb toodud näites vaid kõige algelisemal kujul. Mina võtsin temalt elu, järelikult sai see minule, järelikult olen selle võrra tugevam – umbes nõnda saaks kokku võtta kogu peadeküttija filosoofia. Kõik ülejäänud on sõnastamatu tunne: sõnastamatu selles mõttes, et tunde tugevusega võrreldes pole sõnaliste tähiste väljendusvägi üldse kõneväärt. Mida tugevamini tunne ilmneb, seda raskem on teda mõistusliku aseainega kaotada. Ja kes kahtleks, et Ansamati rahva sõjakust on tunne aastatuhandete vältel võimendanud? Juba trummipõrin pole sõnades vääriliselt kirjeldatav, kõnelemata tapmishetkest, mil võitja saab võidetud võrra tugevamaks; pole ju tapmine – nagu Hemingway hästi teadis, täpsemalt, tundis – muud kui jäägitu võit, võit kui selline, millest võistlusmängus saavutatud esikoht erineb, umbes nagu ölest nuku põletamine erineb inimohvrilt. Kõik tundes puutuv on Hemingway erakirjades otsesõnu välja öeldud, puudub ainult peadeküttija filosoofia. Oli ju Hemingway kujunenud valdavalt valgete inimeste kultuuris ja seepärast poleks ta elujõu kandumist ühelt olendilt teisele lihtsalt uskunud.

Selles lubamatus vastukäivuses – mõistuslikkuse pealesurumises mõistusetule – seisneb peapõhjus, miks meil kunagi ei õnnestu jõuda esмикute ohverdamise tegelike tagamaadeni. Mõistuspäraste oletuste tegemist see muidugi ei keela. Väidame näiteks, et inimesel oli vaja kogeda, kui väga kõik tema elus on olnud ülemjõududest; ühenduse, mis oli nõndagi ülitihed, muutis ohverdus ainulise asitõendina vankumatuks. Ühtlasi tõendati niimoodi oma jäägitut andumust (Aabrahamlikus mõttes); inimesel, kes jumalalt saadud kalleima oli loovutanud, oli alust lootä, et jumal samuti, väärilises vastavuses oma suutlusega, jääb kalleima loovutajana heldeks. Siin hakkab mõistagi mõistuspärasus vahele segama, sundides peale küsimuse: mis jumal see õieti oli, kui temaga suheldi põhimõttel *do ut des*?

Kas sellised oletused aitavad meid tollasele tõelusele lähemale, on iseküsimus; katset igatahes, millega on ammuste inimeste esitamist üritatud, erilisi lootusi ei sisenda. Üks kõige meeldejäävamaid pärineb Thomas Mannilt. Mineviku usaldusväärne taasloomine polnud saksa kirjaniku peasiht, ja mida kaugemale ta jõudis oma lapsepõlveelamuse luulendamisel, seda sagedamini tundus, et eelkõige tuleks ta minevikuainelises suurromaanis näha keeletaieist (*Sprachwerk*), kuid samas, iseäranis esialgu, tuli kanda hoolt, et vähemasti väliselt oleks esitus kaugminevikulise ainesega kooskõlas. Millest muistse Mesopotaamia asukad isekeskis kõige sagedamini rääkisid? Tõenäoliselt niisutusel rajanevast maaharimisest; sadu savitahvleid on alles, millelt saab lugeda, kui pikaks ajaks see poiss või too tüdruk loovutati põllumajanduslikku orjusesse ja missugust hinda tuli pärast saagi koristamist tema eest maksta. Sedalaadi tõsiasi just Thomas Manni kujutus lähtubki. Jutt laabub tegelaste vahel argise elulähedusega ning seda jälgiv lugeja kogeb: aastatuhandete eest elanu ei erinenud milleski olulises praegustest inimestest. Siis aga, et anda pildile arhailist hõngu, mainib autor urjatud esмикut ja kohemaid on sõnalisel sisendusjõul lõpp: tuleb ju teadmiseks võtta, et tegelased, kes on praeguste inimestega igas suhtes võrreldavad, on ohverdanud oma esiklapse. Mis kujuneb tulemuseks, kui katsuksime sellise asja mõnele oma tuttavale külge kujutleda? Esimesena peaks tulema veendumus: kui amused inimesed ei erinenud praegusist milleski olulises, siis ka nende esмикud pidid jääma ohverdamata. Juhul aga, kui nad pidasid jumalaid sedavõrd olevaiks, et neile ohverdada esiklapsi, siis ei saanud too ainuline vahekord piirduda urjamisega; jumalad pidid toimima ka nende igapäevases elus. Või peame tõesti arvama, et esiklapsi ohverdati nii-öelda igaks juhaks? Ei mitte, ei mitte; oli kord aeg, mil mäed, jõed ja tuuled kehastasid inimüleseid jõude, kelle heasoovluse suhtes oli põrmlane kõike muud kui ükskõikne. Ikka veel korraldatakse Peruus iga-aastaseid tõusmisi pühimale mäele ja aeg-ajalt on sealseist igilumistest

tippudest leitud ka muumiaid; neist viimasena leitu puhul tehti USA laboris kindlaks, et tütarlapse surma oli põhjustanud hoop pähe. See ongi tõeline Homeros; “Iliase” meeolelukamaid kohti pakub kahekümne esimene laul, milles inimnäolistele taevastele lisaks hakkavad põrmlaste heitlusis osalema ka jõed ja tuuled; selgub, et nad ei erine Olümpose asukaist kuigivõrd. Ja mis iseäranis oluline: keeriserikas Skamandros saab ohvreiks kangeid sõnne, tema rüppe lükatakse elavaid traavleid. Siiski sünnib see nii-öelda möödaminnes, kõigest paari värsirida hõlmava kõrvalepõike korras, mistõttu Homerose mütoloogia mõjub pigem luulelise mänglusena, see tähendab väga nüüdisaegselt. Tuuled Borease lossis pidu panemas – kes oskaks selles näha mütoloogilise maailmapildi ehedat kajastust? Pime Laulik otsekui tundnuks tulevaste aegade vaju-dusi; olid ju talle, kellel kõigi tegelaste elukäigud teada, tuttavad ka asjad, millest tuhatkond aastat hiljem hakkab kõnelema Pausanias, kuid need tema vaateväljale ei mahtunud. Arhailise tagapõhja luulestamises seisneb Homerose ajatuse peapõhjusi ja ühtlasi on sellest johtunud kitsaskohti: maailmapilt saab lauludes nii “stiliseeritud” esituse, et meil ei õnnestu autori tegelike kujutlusteni jõuda. Kõige sagedamini on raskusist üle saadud sõnaga “realism”. Hiilgenäidise Pimeda Lauliku elulähedusest toob “Iliase” eelviimane laul: võidujooksu alustamise eel ei pöördu Aias taevase poole palves ja nii tuleb tema muidu ülinobedal jalal libastuda roojas, mille olid jätnud Achilleuse käe läbi ohverdatud sõnnid. Pildi tohib arvata esinduslikuks, kuna selles väljendub teritatult alatine kahesus: ühelt poolt saab põrmlane kogu oma suutluse jumaluselt, kuid samas on sõnake kaasa rääkida ka kõige põlatumal maisusel. Viimasena mainitu vajab sedapuhku küll täpsustust: Homeros ütleb nimelt, et Athena ise, olles teinud Odüsseuse liikmed kergeks, väanab Aiase jala liugatama. Niisiis johtusid taevast ka argisemad juhtumised. Aga sel juhul küsime: mispärast jättis Aias jumaluse poole pöördumata? Selline huvi on täiesti lubatud, kui tuletada meelde, missugusel määral on “Iliases” teada põrmlase olenevus taevast. Korduvalt tuleb lauludes ette, et jumal osaleb põrmlaste tegeluses nähtava pettekujuna, kuid ta võib osa võtta ka moonduse abi vajamata. Ka noil puhkuldel võitlejad, olemata jumalat näinud, teavad täpselt, missuguse taevase kaasaaitamisel see või teine sangar oma vägiteo korda saatis. Nii täielikku teavitatust arvestades mõjub Aiase hajameelsus silmahakkava ebakõlana; mõneti nõrgemaks muutub see alles muude, jõumeestele iseloomulike omaduste arvestamisel. Peaseletusena aga ilmub üha uuesti küsimus: vahest polnud see kõik Homerose meelest enam kui mänglus? Aias ei märka oma taipamatuses palvetada ja karistuseks selle eest paneb kõrgeauline jumal ta kohemaid sõnniroojas liugatama – tegemist on tõesti ainulaadse religioossusega.

Ei jõua me oletusist kaugemale, kui peaksime tundma tarvet seda järsuvõitu kõrvutust – kõrgeim madalaima naabruses – lõpuni ära seletada, kuid vähemalt Homerose realismi tohib jutumärkideta jätta; lugematuid kordi on toonitatud, et võrdlused, mida laulik oma kirjeldusis on kasutanud, pärinevad ikka argielust. Ka too võrdpilt, mis on käesoleva kirjutuse algusosas juba vilksatanud ja mille sihiks allilma troostituse näitlikustamine, mõjub ütlemeta tõsieluliselt. Mispärast valitakse igapäevasuse ränkust näitlikustama lihtne sulaspõis? Pole kahtlust, et algelise ajastu hõlmavaim tundja teadis mõndagi, millega oleks inimkannatusi saanud näidata teravamalt. Aga äärmused jäetakse kõrvale; esindajaks kujuneb tavalisim ja tuntuim, too, kelle elujärg olenes vaid peremehe võimalusist: jõuka omaniku orjaja sõi ehk paremini kui sulane “mehe kehvi-ma juures”. Selline väärtustus, mõistagi koos mõõndustega, kehtib tänase päevani. Poolkõrbenud loomi, keda La Bruyere on oma raamatus kirjeldanud, enam ei leidu, kuid missugune seisus sobiks praegugi argielu luitumust paremini näitama? Mõtelgem siinkohal vaimuvalitsejate vahekorrale maaeluga – ei saa öelda, et selle kajastusi leiduks

ülemäära. Juba mainitud La Bruyere pühendab oma poolkõrbenud loomadele pool lehekülge, et seejärel rääkida tähtsamast; samalaadse tähelepanematu lõiguna esineb maaelu kogu prantsuse kirjanduses. Entsüklopeedilise haardega Balzac pidas oma kohuseks kirjutada ka romaan “Talupoegadest”, kuid iseloomulikul kombel jäi just see teos tal lõpetamata. Et maaelu avanes kirjaniku pilgule tumedana, tundub endastmõistetav. Veelgi läbinägelikumalt hindas talurahvast Gorki, Balzaci õpilane; maainimesed olid alalhoidlikud, igandite kütkes ja vaimuvalgusest ilma, neid sai päästa vaid ühiseluvormiga, mis raha, igasuguse kurja võrsutajat, peaaegu üldse ei tunnistanud. Noor Ristikivi kirjutas kolmekümnendail aastail loo, kuidas sulaspoiss, kes niidukiga töötades on oma käe veristanud, saab tänu sellele õnnetusele noorelt lehestunud talupere naise kaasaks, kuid omapoolsed kogemused ta sõnastas märgatavalt väiksema luulelisusega. Kaksteist tundi tööd ööpäevas ja siis veel sõim – ongi kogu maaelu! Tohime nentida, et jumalik Homeros, olles ürgsest esiasjast tuletanud oma sulaspoisi, adus jumaliku täpsusega sedagi, missuguseks kujuneb ta jäävkuju seisund järgnevail aastatuhande il.

Selles esinduslikkuses, argise pisisja jäädavaks ülendamises, väljendub Homerose suurus. Ja ühtlasi selles sisaldub põhjus, miks suurte lugulaulude maailmapilti ei saa tõlgendada üheseks.

Aga on siis ühesus tingimata tarvilik? Kui tarkus kõlab liiga selgepiirilisel, siis tema arendus saab seisneda vaid ülekordamises, kuni lõpuks jäetakse küllastuseni ülekorratu kõrvale. Lakkamatu kordusena jätkub ka inimelu kui selline ja juba see osutab, mis-moodi tuleks võtta eksistentsi üheülbalisi tõlgendusi. Homerost sedalaadi ohud ei varitsenud, tema tundis, et inimelu saab kohase sisu vaid vastandite koostoimimisel. Nimetatud tunne elab tema loomingus ning selle tõlgendamise tulemusel on aegade vältel ilmunud erinevad, üksteist välistavad käibekujutlused. Võime näha “Homerose päikest” ja kuulda homeerilist naeru, kuid ühtlasi oleme teadlikud, kui lootusetuks arvas valguse laulik põrmlase saatuse. Inimesest armetumat selles maailmas ei olevat jne.

Kumba märgusõnadest – päike või lootusetus – arvata kaaluvamaks? Selguse taotlejal tuleb tunnistada, et paika peavad mõlemad: valgusest pole puudu, kuid vaimuga seda kohe kuidagi ei seostaks; vastupidi, päikesele näidatakse eelkõige peade lõhkilöömist. Ja lähemal uurimisel selgub, et just selliseks pidigi suur lugulaul autori kava kohaselt kujunema. “Kes jumalaist igiõndsast riiu siis põhjustas selle?” küsitakse alustuseks, ja viimases laulus, kus algusajad üle korratakse, kuna “Ilias” on pedantsuseni terviklik, saame kuulda, kuidas jumalannad ilmusid kord ennemuiste Parise juurde hindavat otsust saama. Lugu mõjub nii jumekalt, et seda sünnib üle korrata vaid piduliku aeglusega: Hera, Athena ja Aphrodite võivad küll sümboliseerida Võimu, Tarkust ja Ilu, kuid kolme naise kujul tulevad nad siiski kuningapojast karjuse (!) juurde, et kuulda, kes nendest on kõige ilusam. Mõistagi tuleb seda võtta tavalise, kreeklastele iseloomuliku luiskeloonaga, kuid samas võiks pildikeses näha ka enamat. Tegemist pole vähemaga kui tollase maailmapildi koondesitusega, mis ühtlasi selgitab Homerose kahesusi.

Realismi juba mainisime; on tõepoolest imetusväär, missuguse kergusega laulik otsekui küllusesarvest puistab kõiksugu üksikasju oma tegelaste kohta. On uus nimi langenud, siis kohemaid tuleb ka lühike elulugu: saame näiteks teada, missuguses paigas ja kelle seltsis veetis tegelane nooruse, et siis hiljem ise sõjasaagiks langeda ja omanikku orjata, kuni orjusele teeb lõpu lunaraha, mille suurus, olgu veisepeades või kullaühikuis, täpselt esitatakse. Homeros teab alati, mitu kaitsekihti piik läbistas ja mitmenda kihi läbistamist alustades hoo kaotanud teravik jäi seisma. Esmapilgul mõjuvad sellised andmed pärimustena, see tähendab kaugminevikulise teabena, mille

tuumal ei tarvitse puududa usaldusväärsus. Sest milles muus saaksid teadmised arhailises ühiskonnas seisneda kui mitte inimeste elukäikude tundmises ja kes peale kutsumusliku pajataja saaks neid suuremas mitmekesisuses valitseda? Mispärast siis Homeros, kellele pole võrdset hõlmavuses, ei pidanud seda teadma? Paraku kaotab see igati kohaselt kõlav küsimus tunduva osa oma sisendusjõust, kui oleme täheldanud, et Pime Laulik tunneb ühesuguse põhjalikkusega kõiki valdkondi. Niisama koduselt nagu Achilleuse telgis tuntakse end ka Olümposel, ja isegi siis, kui teade tuleb viia vetevoogude põllisasukaile, teab ta täpselt, millega Thetis sõnumitooja saabudes tegeles ja kes parajasti olid ta seltsilisteks.

Samasugune lähedus taevaliste ja põrmlaste vahel tuleb ilmsiks, kui argielu tõikade asemel oleme huvitunud *heroica*'st. On ju "Ilias" heroiline lausa valdavalt; üha uuesti haaravad sangarid maast kive, mida kaks tavalist meest kanda ei jõua, ja mõistagi lüüakse nende mürakatega koletuid haavu. Lööminguid on tõesti ohtralt, ja nende üksluisuse üle kurtis juba Voltaire. Antiikaegne lugeja nii rahumeelse maitsega veel tõenäoliselt polnud, kuid ka tollal pidid lõppematud ja eepilise rahuga ettekantavad heitlemised vastu hakkama; kuidas muidu saanuksid ilmuda paroodiad? Ennekoike seda, et Homerosega tegeldi antiikajal tüütuseni palju, "Hiirte ja konnade sõda" tõendabki; Homeros ei vaja korrigeerivat pila, arvab nüüdisaegne lugeja, kuna ta on selle ise esitanud hoopis mõjusamalt. Jutt on autori ülenenud, distantseerunud hoiakust, mis peaaegu sisendab kiusatuse kõnelda irooniast Thomas Mannile omases tähenduses. Ühe "Iliase" võtmestseenidest toob kahekümne esimene laul, milles taevased lähevad karvupidi kokku, sellal kui Olümposel istuv Zeus vaatab toimuvat muhelusega pealt. Siin avaldub teose juhtidee: igavlevad taevased, et olemise vaeva meelelahutusega kergendada, sunnivad põrmlastele peale löömingud ja aeg-ajalt teevad nad peajumalale nalja ka omavahelise kähmlusega. Kogupilt on seega tõeliselt masendav ja seda ka korduvalt tunnistatakse.

Aga – rängaks arvatakse ainult põrmlaste pärisosa; taevased jäävad igiõndsaks ja muredele kättesaamatuks, kuigi nende eelis, nagu üha uuesti selgub, seisneb kõigest puudulike lihtsurelike jäljendamises. Oleme vastamisi "Iliase" suurima vastuoluga: jumalad peaaegu ei erine lihtsurelikest, kuid ometi erineb ühtede seisund teistest nagu taevast maast. See "peaaegu" tundub ehk mõnetise liialdusena, kuid vastavate ütlemitestega eeposes peaks väärtustus kooskõlas olema. Sest mille poolest taevased erinevad? Nad on suuremad, ilusamad ja tugevamad. Lähedust põrmlastele näitab seegi, et nad kipuvad oma eriseisundit unustama, mistõttu seda neile üha uuesti meelde peab tuleutama. Jõgi, mille kaldad Hephaistos on süüdanud, hakkab kahetsevalt kaeblema ja kohemaid saab poeg emalt käsu ahistamistöö lõpetada, kuna polevat õige solvata surematut "põrmlaste tõttu". Kõige ilusamini kõneleb neist asjust Hermes, taevane, kellele Zeusi arvamist mööda on rohkem kui muudele meeldinud juhtida inimlapsi; olles juhtinud Priamost, annab ta nimelt teada:

see surematule ep oleks sünnis,
tarbetult, sõbrana vaid nii seltsida põrmlaste sooga.

Selgus on siin täielik: vaid seda, kui taevane seltsib põrmlasega põhjuseta, peetakse kohatuks; muudel juhtudel midagi ebaloomulikku pole.

Üks ainuline eelis taevasile muidugi kuulub – surematus. Aga me nägime juba, kui hädas nad on selle kasutamisega. Olemist, mille iket osatakse leevendada vaid väikluse rahuldamise ja kannatuste valmistamisega, oleks õigem pidada needuseks, mitte õndsuseks. Ja teiselt poolt – sellelegi on eelnenus juba osutatud – surematusest ilma

pole ka ükski põrmlane; puuduseks vaid on, et tal, varjutaolisel olendil, tuleb loobuda kompamisrõõmudest. Niisiis pidid need jahilkäigud, mida kõike teadev laulik allilma puhul mainib, maisest kütimisest olemuslikult erineva. Aga on see siis eriline õnnetus, kui loomi veristada ei saa? Vastupidi, iseäranis vaevaliseks muudab siinpoolsuse alatine verevalamine; Zeusil pole vähimatki naljatuju, kui ta kuulutab Arese taevasisst vastikuimaks. Õigem oleks seega näha veretus Hadeses rahuriiki, kus põrmlased saavad oma vaevade eest hüvituse, kuid seda pole Homerosel mõtteski. Achilleus jätab kehtima, et ta maise valdjana oli õnnelik, halvustus kuulub vaid jõudepõlvele sealpoolsuses. Ja see on hoiak, mida mõistuspäraselt arusaadavaks kuidagi ei räägi. Seisneb siis õndsus tõepoolset pealuude purustamises? Mitte sinnapoolegi; Homeros ise, kui neimahimuline sangar on hävitamistööd erilise hooga toimetanud, näib oma kirjeldusist kohkuvat; igatahes toon, millega pärast seda räägitakse puhtpõrmliku päritoluga Hektorist, muutub teisemaks ja poolehoidvamaks. Niisamuti peab paika, et allilma sattunud heerosel pole vähimatki alust millegi üle kurta. Ja ometi meile öeldakse: sulaspoiss siinpoolsuses on õnnelikum vürstist sealpoolsuses.

Erapooletumas keelepruugis tähendab see, et Homerosel on kaks sealpoolsust: üks taevasile, teine põrmlasile. Kujutlus sealpoolsusest pole iseenesest muud kui kujutlus olemuslikkusest; on kõige oleva lakkamatu muutuvus kord ära tuntud, siis ilmub küsimus tõeliselt olevast, olemuslikkusest. Vastamise laadist oleneb, missugune sealpoolsus saadakse tulemuseks. Mida kõrgvaimsema ja elukaugema olemuslikkuseni jõutakse, seda vastuolutumaks ja mõistuspärasemaks üldpilt kujuneb. Elukaugeim on ühtlasi hõlmavaim, millest alama vaimusega kujutlused paratamatult olenevad. Arhailise ajastu vanakreeklased polnud veel jõudnud ühtsema kujutluseni sealpoolsusest ja see seletab, miks Homeroose eeposed tõstatavad selgeks räägitamatuid kahesusi.

On omaette küsimus, missugusel määral jõuti selleni hiljem. Platon teadagi tegi selgeks, et sealpoolsuseks tuleb pidada ühtset täiust, kuid tema *eidoste* riik pidas silmas eelkõige filosoofe; millega meil on tegemist, seda näitab kõige selgemini Aristoteles, kes arvas sealpoolsust väärivaks ainult mõistuse. Mõistuspärasuse primaati kohtame ka hiljem; on ju kõigile tuntud need siinpoolsed ja läbinisti arukad ateenlased, kes ei võtnud apostel Pauluse jutte tõsiselt. Aga mainida saab ka teist laadi tõsiasju. Kas ei seostu Elüüsiümiga (õndsate asupaigaga) kõigepealt “müsteerium” (saladus)? Ja tõepoolest, kes oskaks täpsustada, milles need pühitsemised õieti seisnesid. Kristlastega polnud sellist raskust üldse, nemad võisid oma sealpoolsusest kõnelda nõrkemiseni. Mida siis sellest arvata? Mõistusega muulased tundsid suurepäraselt allilma, sellal kui mõistuspärasust kummardavad kreeklased võtsid oma sealpoolsust ilmselge ebalusega. Sest kuidas teisiti mõista seda, kui ateenlased, keda üldiselt tunti ohjeldamatult jutukana, hoidsid allilma asjus keele hammaste taga? Seda hakkajam oldi siis teise, platonlikku päritolu sealpoolsuse tõlgendamisel.

Pole välistatud, et viimasena mainitud kalduvusel on otseseos maisuse eelistamisega, nähtusega, mis nii selgesti ilmneb Homeroose eepostes, kuid nähtuse tekkelugu me paraku kirjeldada ei suuda. Või siis täpsemalt: tuleks leppida seniste triviaalsustega, see tähendab juttudega vaimuerksusest ja inimkonna kaunist lapsepõlvest, lühidalt “kreeka imest”. Ja nende kannul tuleks täiendus, mille kohaselt “ime” saadi tegelikult Egiptusest ja Paabelist. Teame ka kokkuvõtet: omakasupüüdmatu teadmine muutus väärtuseks alles Kreekas, sellal kui idapoolsed saavutused olid pragmaatilist laadi. Ongi kõik, mida seletusena pakkuda suudame; kui “Ilias” ei ole ime, siis on selleks kreeklaste mütoloogia, milles kõike hämmastava kergusega inimsustatakse. Just see viimane, kujutluse hämmastav nobedus, ilmub põhilisena, kuna inimsustamises pole iseenesest midagi erilist; pigem on tegu eeldusega, millest mõtestamisel lähtutakse. Insektide reakt-

sioon muutub “mõistetavaks”, kui oleme seda mõttes kõrvutanud inimeste käitumisega ja niisama loomulik tundub, kui Jumala saadikud esinevad pühakirjas inimkujulistena. Niisiis käitusid kreeklased, kui pidada silmas inimsustamist, kõigi ülejäänud lihtsurelike kombel; erilisena nähtub nende puhul ainult see, et nad suutsid inimtaoliseks kujutleda peaaegu kõike. Olid jumalad kord inimnäolised, siis tohtis sellisena kujutleda ka vähemiskulisi üleloomulikke jõude, jõgesid näiteks. Jõgi Axios ja Periboia, Akassamenose vanim tütar, ühtisid armus ja selle ühenduse tulemusel sündis Pelegon, kelle võrsel, Asteropeios nimi, tuleb Achilleuse kae läbi langeda: loomulikkus, millega toimunud räägitakse, sunnib arvama, et sedalaadi võimalusest polnud ilma ka mäed või siis Maailmahoovus, Uranose ja Gaia ühendusest sündinud Okeanos. Ja mida tihedamalt põimus siinpoolsus läbi sealpoolsusega, seda vähem hooliti allilmast, vaimude pärisriigist. Odüsseus tahab juhatust maiseis asjus ning see sunnib teda abi otsima allilmalt, kuid huvi oma tulevase päriskodu vastu pole temas vähimatki. Mis siis veel rääkida juba rahuriiki jõudnuist? Need tunglevad lausa hämmastava innuga saabunu ümber, et juua võimalikult rutem mustavat verd ja tuletada seejärel meelde kallist maisust.

Sealpoolsuse kahekordsus (millest paratamatult tulenes, et maisuski ilmus kauneima ning ühtaegu koledaimana) ei ole arusaadav ja seepärast ei suutnud ta kestmalt inimeste vaimuelu suunata. Sest vaimuelu südamiku, nagu juba mainitud, moodustab kujutlus sealpoolsusest, arusaam olemuslikkusest ning see peab toimima võimalikult üheselt. On vaja teada, mida pidada heaks ja millesse suhtuda eitavalt; nimetatud vajadus määras ka õhtumaise vaimu arengu, mille käigus kujutlused sealpoolsusest pidevalt täpsustusid. Mõistagi selgus selle tulemusel, et Achilleuse väärtustamisviis ei kõlba kuhugi; valgust saanud inimvaim jõudis äratundmisele, et vaimuriik, nagu olemuslikkuse koondajale kohane, saab olla vaid täiuslikult ilus. Äratundmisele jõudmise lugu kajastab kogu varasemate ajastute kirjasõna, siinkohal mainime vaid seda ümbritsevaid piiritähiseid. Aluspunkt on eelnenus juba mitu korda ilmunud: kujundlikus keeles kuulutab Achilleuse vaim, et allilmast midagi halvemat olla ei saa. Lõpetust märgib Dante, kes paradiisi treppe mööda tõustes peab alatasa nentima: säärane ilu pole inimkeeles üldse väljendatav.

Teisenemine avaldub ka mõõtmeis: Achilleusele piisab neljast värsist, et võtta kokku allilma viletsust, Dante poemis tegelevad aga kõik sada laulu aina sealpoolsusega. Teose korrapära ja sümmeetria määras sünniaja peajoon: kõiksus oli tuntud nii täielikult, et selle sai esitada ülevaatliku skeemina ja nii võidi ka luulendamisel toimida range kavakindlusega. Kõike esitatakse kolmeselt, ikka Isa, Poja ja Püha Vaimu nimel. Rangelte ettekatsetatud vorm toob siis kaasa, et põhjalikult peab kirjeldama sealpoolsuse kolmandatki osa, mille ilu on sõnades väljendamatatu. Mismoodi võimatusest üle saada? Loomulikult hõisetega; luuletaja räägib oma taevasest teekonnast ja üha uuesti katkestavad tema kirjelduse hüüatused:

Oh gioia! Oh ineffabile allegrezza!
oh vita integra d'amore e di pace!
oh sanza brama sicura ricchezza!

(Oo rõõm! oo väljendamatu lõbusus! oo elu, millele armastus liidus rahuga
annab täielikkuse! oo kindel rikkus, mis ihkama ei pane!)

Nii ta hüüdis, olles ära tundnud, et enam kaugemale minna ei saa. Sellest, kas edasiminekuks on üldse võimalik, ei osatud tollal huvituda.